

"Az érintetlen kapukat
az álom sziliprudancát kinyitják.
Mindenkiből csönd lesz és közelség."

Tavasz utca szélénél

Lengyel Dorottya-tól

1930 októberében

KERESZTÉNY SZIMBÓLUMOK

PILINSZKY JÁNOS KÖLTÉSZETÉBEN

"Mérd az időt,
de ne a mi időnket,
a szálkák mozdulatlan jelenét,
a fölvonóhid fokait,
a téli vesztőhely havát,
ösvények és tisztások csöndjét,
a töredék foglalatában
az Atyaisten ígéretét."

/Pilinszky János: Metronóm/

Analízis:

> az érintetlen kapukat
az álom sziliprudancát kinyitják
mindenkiből csönd lesz és közelség <

Pilinszky: Nyitás

Lengyel Dorottya
pályázata

"A tények, emberi világunk tényei mindenkori részei a valóságnak, de sohasem azonosak egészen vele. A tények: az emberé. A valóság: Istené. A tényektől nem látjuk a valóságot. A tényeket el kell vezérelnünk a realitásig." ¹

Pilinszky költészetének vizsgálatában ez a gondolatsor lesz segítségünkre, ezért most megpróbáljuk ezeket értelmezni.

A helyét és idejét keressük mindannak, ami valójában látszat. Miért lehetnek a tények, a látszat részesei mégis a valósághoz tartozó fogalmak? A látszatban élünk: Pilinszky szavaival: nem vagyunk szinkronban, nem élünk szinkronban önmagunkkal. Kizökkent az idő, ami nincs, és nincs most senki, aki megváltást hozzon. Az isten már arra sem méltat bennünket, hogy saját maga szórja ránk átkát, egy látszat-istenség irányítását hívtuk elő hamis, szinkronban nem levő gondolatainkkal, azzal, hogy valamiképp talán azért nincs jelen az isten, mert mi magunkat méltatlannak akartuk hinni jelenlétére, az időt kaptuk az öröklét helyett.

A vallásos költészet valamiképp mindig az időre irányulna? Kérdése a mi időnk és az isteni idő, ami látszat. Kettőség, ezért látszat, és mert egységre tör lehet formateremtő az istenkeresés. Az időt keresi avagy az örököt az időben, esetleg az időt az örökben? Mit mérjünk? Hol, mikor és mivel? Mintha a lét erre lenne válaszkérés. Ki az, aki megtalálja az ismeretlent és a mérhetetlent? Hová jut el és miért és mi az a képzet, amely ott már végtelent fogadtat el a kiválasztottal? Időt időben idővel mérni? Az időt keresni a feladat, annak szerepét az isteni rész és az emberi egész viszonylatában?

Megvan-e még legalább a kapcsolat az isteni időtlenség és az emberi idő között? Ha igen, miben áll ez? Visszatérés, van-e ahhoz az istenhez, akit mi elhagytunk? Visszatérhetünk-e, ha megszakadt az idő? Ha megszakadt és az istent lehoztuk a földre, mert megpróbáltuk emberi nyelven kimondani? Mi akartuk így, valamiért minden azért történt és történik, mert mi így akarjuk, mert úgy hisszük, ennyit érdemlünk. Hát melyik időt kellene mérni, és melyik időt mérjük

mi most és miért? A szálkákét kellene? Mi határoz meg minket, talán a szálkák idejének mérése? Vagy az időhöz, térhez, Istenhez, egymáshoz való viszonyunk? Kölcsönkaptuk az időt azért, hogy visszaadjuk, amikor megértjük, hogy nincs? Talán a felbontott lét az egyetlen lehetőség, amely meg-egyezik az idővel? Vagyis csak az időben és az idővel határozhatjuk meg azt, hogy mi kik vagyunk: kik nem. Az idő így lenne eszköz. De talán mégis jobban kellene vigyáznunk, nem szabadna, hogy az eszköz a cél látszatává legyen, hiszen tudásunk a világról nem más, mint a forma, amelyben azt elgondoljuk.

Minket ez megmászhatatlanul és menthetetlenül mindörökre meghatároz. Ez a gondolkodás formája. A gondolkodás formája pedig a filozófia mindenkori kifejezője. Amíg szavakra bontjuk le tudásunkat az egységről, addig akaratlanul is, de mindvégig csak kérdezzük. Az időt kérdezzük, a teret, a nemlétezőben önmagunkat. Másképpen: tudásunk a környező világról aszerint változik, amilyen mértékben az realizálódik bennünk. - Vagyis, hogy a tényekből mennyi jut el a valóságig, a valóság milyen mértékben lehet több a látszatnál. Isten és ember párbeszédének rendeződése ez.

"Realizálni pedig annyit tesz, mint a szétterített létet, időt, a lehetőséget, az egzisztenciát a tömör egyetlenségbe, a létezőbe, a valóságba, az esszenciába visszaemelni,"² mert az emberi élet tárgyi adottságaival nincsen eredeti alakjában."³

A realizálás következményeinek lényege azonban nemcsak az, hogy a tény milyen mértékben lesz a valóság részese, hanem, hogy milyen mértékben, hogyan változott meg így a tények és a valóság aránya.

Az ember lényege pedig éppen ezért nem a valóság tudata, hanem a lehetőség, amellyel átrendezhetjük a tények és a

valóság kapcsolatát, megmutathatjuk /költészet/, hogy minden az, ami, vagyis a valóság keresése egy olyan lehetőség, melynek következményeként az arányok megváltozottsága fogja a lényeg természetét befolyásolni.

Dolgozatunk tárgya Pilinszky egyedülálló költészetének vizsgálata, amely nem történhet meg a költő prózai írásainak, gondolatainak és Simen Weil gondolatkörének ismerete nélkül, amelynek hatása a költő gondolkozásmódjára letagadhatatlan. Az alábbiakban felvázoljuk Pilinszky költészetét, a legjelentősebbnek ítélt gondolatok és képek segítségével, kimutatjuk jelképrendszerének alapmotívumait, amelyeket költészetében keresztény szimbólumok képviselnek. Ezek azonban, elképzelésem szerint, egy sokkal mélyebb szimbólumrendszer részei csupán, amely Pilinszky gondolkozásmódját, küldetését meghatározza. Ezért a dolgozatnak csupán egy része foglalkozik a verseken belüli szimbólumokkal. Úgy gondolom, hogy a verseken belüli szimbólumrendszer alárendeltje annak a sokkal mélyebb jelképnek, amely Pilinszky költészetére, mint egészre vonatkozik, és amelytől a versek különleges értelmet, rendkívüli, egyedülálló jelentőséget nyernek. Elképzelésem: a Pilinszky költészetében szereplő versek mindegyike önmagában is egy-egy Passió, "a harmadik napon átélt Passió,"⁴ és minden vers része annak a hatalmas, kivételes feladatnak, amely Pilinszkyé, és amelynek lényege egyfajta megváltás. Pilinszky küldetésének természetéből következik, hogy költészetében nem a kimondott szónak van a legfontosabb szerepe, hanem a szavakkal megidézett rendkívüli csendnek, annak a csendnek, amely a verseket követi. A kiáltás utáni csendnek, hiszen a versek mindegyike egy-egy kiáltás, ebben a rendkívüli, kiáltó csendben hirtelen megmozdul a világ, a peremére szorult dolgok, tárgyak elkezdenek a világ közepe felé zuhanni a megidézett szeretetben, hogy azután megváltódjanak abban az égető és fojtó és fölemésztő centrumban, ami az Isten.

I.

Mielőtt megvizsgálánk a verseken belüli szimbólumokat, azt hiszem, kötelességünk részletesebben is elgondolkodni arról a keresztény alapállásról, amely Pilinszky költészetének kiindulópontja: "az összefüggés a költő katolicizmusa és lírájának formája között letagadhatatlan. S e nemben egyedül áll a modern magyar lírában." 5

A líra formája és a költő katolicizmusa közötti kapcsolat redukcionalizmus, a dadogás, a már-már némaságba vergyülő szavak. Ennek következménye Pilinszky költészetében, és egyben jelentősége: hitelessége. A költő megszólalása minden alkalommal a valóság megszólítása, az igazság egy darabjának leolvasása, amely súlyos és tiltott terület. Lehet, hogy dadogással fizet megpillantásáért az oda belépő. Költészetének rendkívülisége: csak akkor szólal meg, ha már biztos abban, hogy jó úton jár és a jó irányt követi. Mert minden vers keresés. Megszólítva kérdés: ima. Csakhogy Pilinszky versei olyan imák, amelyek természetéből következik, hogy áldás lesz belőlük. Magukban hordozzák a megváltást. Nietzsche: "Az ima kevés, áldás akarok lenni." 6 Pilinszky áldásának felépítői, meghatározói ezek az imák. Alázata az egyedüli mód, amellyel mindezt elérheti: lemondás a teljesség kedvéért. Még a dadogást is vállalja a költő azért, hogy a valóságot valamilyen formába öntesse és így kimondhassa, csak kimondhasson belőle valamennyit. Pilinszky verseinek tartalmára valamiképpen verseinek formája a válasz.

Induljunk ki abból a versből, amelyet Pilinszky ars poeticájának is tekinthetnénk:

"Ne a lélegzetvételt. A zihálást.
Ne a nászasztalt. A lehulló
maradékot, hideget, árnyakat.

Ne a mozdulatot. A kapkodást.
A kampó csöndjét, azt jegyezd.

...

Akkor talán még napjaidban
hírül adhatod azt, miről
hírt adnod itt egyedül érdemes."

/Pilinszky János: Intelem/

A másik vers, amely segítségünkre lesz a költő gondolat-
tainak megértésében, és amely az előző vers magyarázata
is lehetne:

"Ki mer
csukott szemmel megállani
ama mélyponton,
ott, ahol
mindig akad egy utolsó legyintés,
háztető,
gyönyörű arc, vagy akár
egyetlen kéz, fejbólintás, kézmozdulat?

/Pilinszky: A mélypont ünnepélye/

Pilinszky alapgondolatainál járunk: a kampó csöndjénél. A
kampó csöndje: a jóvátehetetlen, amelyről és amelyért írni
egyedül érdemes, de amelynek megértése, átélése, és végül
megváltoztatása: megváltása csak arról a mélypontról történ-
het, amelyet Pilinszky számára az alázat jelent: Minden le-
játszódhat újra, holott megismételhetetlen, minden megvál-
tódhat, holott megválthatatlan, jóvtehető, holott jóváte-
hetetlen, és vadonatúj, holott végérvényesen vége van". 7

"Reszketés nélkül senki ember nem juthat el a labirintus szívébe. Ez az, amit a régiek Istenfélelemnek neveztek, és ami nem egyéb, mint tiszta alázat. Gyönyörű egyensúly, remény és büntudat, tudás és nemtudás, személyes és személytelen, felejtés és tapasztalat, bizonyosság és elveszettség között. Az alázat a nullpont ünnepélye, Isten és ember legintimebb találkozóhelye, sirás és megvigasztalódás forrásvidéke." ⁸ Hogyan függ ez össze Pilinszky gondolataival az alkotásról, a versek keletkezésével, azok letisztultságával, formai zártságával és egyedülálló személytelenségével?

Pilinszky missziója: a tények elvezérlése a realitásig, vagyis a világ peremére szorult dolgokat és lényeket a világ szívébe hozni, ahol a szépség és szeretet lángjai egyébe kovácsolják a világot.

"A szépség egy labirintus. Sokan elindulnak benne. A legtöbben menet közben elfáradnak, de akinek ereje van, az eljut a labirintus szívébe. Ott Isten várja őt, elemészti és kiokádja. Akkor kijön a labirintusból, megáll a labirintus bejáratában, és az arra menőket szeliden befelé tessékeli." ⁹ Ez a szépség, Isten az a valóság, amelyhez el kellene jutni: A művészet tulajdonképpen nem más, mint eljutni, áttörve a tényeken, a valósághoz, vagyis: "az irodalom a dolgok megszólítása." ¹⁰

Paradox módon ez a megszólítás csendben: csennel történik, hiszen minden nagy mű a személytelenből táplálkozik. - "Én a legaktívabb, legkoncentráltabb emberi tevékenységnek a szemlélődést tartom. Úgy érzem, nincs jobb válogatás, mint válogatás nélkül átengedni magunkon a világot. Az írásnak van egy része, amit én írok, és egy másik, ami íródik: engem ez érdekel igazából. Egy írás sorsát így teljesen kiszámíthatatlannak tartom, de hiszek abban, ha az

ember engedi beszélni a világot, akkor ott nagy ban nem lehet..." ¹¹ "Tulajdonképpen verset írni olyanféle koncentráció, amely minden egyéb meggondolást kizár, és csak a művet hozza létre. Rilke: addig kell írni valamit, amíg semmit se látunk belőle. Tehát mintegy visszafele lebontani a teremtetést." ¹²

A gondolatoknak teret kell hagyni és adni, mert az igazság, a szabadságot és tudást magukban foglaló mondatok csak függetlenségből születhetnek. A függetlenségből születő, különböző rétegekből felszabaduló képek a költőt pillanatokra szabaddá teszik, éppen azért mert függetlenségből születnek. Ilyenkor a költőt a világosság üdvözli. Amikor a szerkezetet bevezeti a költő azért, hogy a tények megtalálják a valósághoz illő formájukat, akkor a gondolatok azt lassan körülveszik és kifeszítve kénytelenek lesznek saját tömörségükből meríteni az előre haladást a valóság felé, amikor a váz súlyához már méltóak.

És az hosszú idő. Az igazságra várni kell. A szó-varázs egyszerűbb. Könnyebb, mert megigézi a költőt és önmagát írja. Az igaz kiindulópont ólomsúlyú. Az igaz mondat nehezebb, mert az igazság nehezebb. Tömör. Kevés van belőle. Rövid és néma. Rövid: mert néma. Van és tud és szabad és nem mondja ki önmagát. Nehéz formát találnia: a szavakba sűrített tudás is csak forma. Csak addig lesz szó formájú, amíg keres. Várni kell, ha a költő azt akarja, hogy az igazság helyet találjon benne. Mert az igazság lépésben, igen lassan halad miközben helyet keres önmagának. Súlyától elfáradva keresi folytatását, a következő gondolatot. Nagy-nagy szünet van a kettő között: tér. Szabadság. Idő, hogy a gondolat végiggondolhassa önmagát. Méltósága van az igazságnak.

Pilinszky állandóan ismétlődő gondolata, hogy nem élünk szinkronban önmagunkkal, ezért csak a lineáris élet síkján vagyunk jelen.

A költői élmény, mint a kegyelem pillanata a hívők számára, abból az univerzumból érzékeltet valamit, amellyel állandóan kapcsolatban vagyunk, de amelyről csak nagyon keveset tudunk. A költői kegyelem pillanata egy olyan megvilágosodás, amely a költőt elvezeti ahhoz, hogy a lineáris élet egy pontján a vertikális életbe is belepillantasson, hogy a kapott metszéspont kivételes értelmet nyerhessen az így érzékelhető teljesség függvényében.

Ennek az élménynek feltétele az alázat, amelyhez szorosan kapcsolódik az a nyelvi szegénység, dadogás, esetlegesség, disztelenség és eszköztelenség, amely Pilinszky költészetére olyannyira jellemző, természetesen csakis a készen kapott formák keretein belül. De mindez ismét a teljesség kedvéért lemondás: "A keresztény aszkézis nem is egyéb tán, mint megérkezés a dolgok szívébe, tengelyébe. Ez egyszerre jelent életet és megnyugvást, békét és egyszerűséget s ugyanakkor beöltözést a mindenség örömébe, Isten közelségébe. A dolgok tengelye látszólag: a dolgok gazdag külszínéről való lemondásnak a helye. S az is, de csak látszólag, ahogy a valódi aszkézis is épp azért tud lemondó lenni, mert egy magasabb szinten birtokolja a valóságot."¹³ Ezért írja a költő: "a művészetben valójában a tökéletes igénytelenség érdekel, a gyerekek, az öregek és a halottak beszéde,"¹⁴ ezért lesz nyelve valamiféle nyelvnélküliség: "a művészetben a szegény nyelv is megváltódhat-rabruha, fegyencfej, hasadt paták, ketrec, rongycsomók, plakát-magány. - A művészetben a süketek hallanak, a vakok látnak, a bénák járnak, minden fogyatékosság teremő és magasrendű erővé válhat." Miért? "Bár a költészet szavakból áll, de ami benne szó, az nem más, mint egy nagyon nehezen definiálható dallam. Amely dallam talán nem is más, mint hogy egy kicsit jobban megmutatja magát a világ, a dolgok megszólalnak-a költői szó lényege szerint beszédes csend."¹⁵

Alázat nélkül nincsen alkotó: "Az újszülöttek lucskos és /a haldoklók tűznehéz ingét/ viseltem." "Igazi tudásunk ott kezdődik, azon a határon, ahol személyiségünk átér a személytelenbe. Az, ami szent, távolról sem a személyünk, hanem éppen az, ami emberi lényünkben személytelen. Mindaz, ami személytelen az emberben, szent, és egyedül az szent." ¹⁶ A szépség és az igazság otthona a személytelen dolgok birodalma. A névteleneké. Az alázat a személytelen megidézése: a mélypont ünnepélye, ahol a lehető legmélyebbre ereszkedünk alá mindazért, ami elveszett. A mélypontra, hiszen most a "semmi és valamiféle utánzat" közé szorulva élünk. "Az alkotó képzelet kifejezésének anyagáért mindig földig hajol, mintegy megismételve Isten teremtő gesztusát. Mi több: minél bonyolultabb a mondani-valója, a művésznak annál esendőbb és elhagyatottabb rétegekbe kell leásnia, hogy megfelelő anyagra találjon." ¹⁷ A költő alázata a hívő alázata, hiszen az imában gondolunk egyedül teljes figyelmünkkel Istenre, ez megegyezhet a teremtő figyelemmel /alázat/, vagyis a műalkotás ezért lehet ima, amelyben teljes figyelmünkkel Istenre koncentrálunk, vagyis a valóságra: az imádság elsősorban állapot, a léleknek Isten felé való kitérülése. Hogyan egyezik meg az egység Istennel és az egység a valósággal? Csak önmagunk feladásával jöhet létre remekmű, amely kizárólag a teremtő figyelem eredménye, a képzeleté, az ismét semmit nem tudásé, amikor a figyelem eggyé lesz a figyelt hangokkal, megjelenő képekkel. Csak akkor lehetünk önmagunk: csak akkor tapasztalhatjuk a valóságot /Istent/, ha feladjuk önmagunkat, vagyis alázatban. A teremtő figyelemről és a felebarát szeretetéről: "A felebarát szeretete, mivel teremtő figyelem hozza létre, megfelel a zsenialitásnak. A teremtő figyelem abban áll, hogy valósággal figyeljünk arra, ami nincs. Az út szélén heverő test élettelenségében nincs ember. A szamaritánus, ki megáll és ránéz, mégis e hiányzó emberre szegezi figyelmét, s nyomon következő mozdulatai tanúsítják, hogy figyelme valóságos volt." ¹⁸ Simone Weil a

teremtő figyelemről: "Istenhez közeledni, nem az ember föladata. Egyedül Istenre tartozik, hogy közelítsen hozzánk. A mi dolgunk: a várakozás, a figyelem, a készenlét."¹⁹ Csak így tudja elérni a költő azt, hogy újra meg újra semmit se tudjon, csak akkor képes megismételni azt a rendkívüli monológot, amit egy csecsemő folytat egy-egy különálló tárggyal az összefüggések mindennemű könnyítése nélkül... Egy gyerek monológja a világ szüntelen keletkezésével érintkezik...

"Mi törjük el, repesztjük ketté,
mi egyedül és mi magunk
azt, ami egy és oszthatatlan."

/Pilinszky: Egy életen keresztül/

"Gyermekkorunkban meg kellene halnunk,
tudásunk csúcsán, alázatunk magasán,
de tovább élünk, foltozgatva és
toldozgatva a jóvátehetetlent."

/Irgalom/

Mert: "A valódi tudás /tapasztalatlan, mit se tud,/ nem ismer, nem ismerhet semmit. "A művész, az alkotó újra és újra arra a zéró pontra kívánczik vissza, amikor a ceruzát egyedül érdemes kézbe venni. Minden igazi művészet kizár mindennemű rutint. A dadogás az alfája és az ékes-szólás az omegája, de úgy, hogy a kettőt lehetetlen szétválasztani és megkülönböztetni egymástól. Vagy: "Mikor a szavak hatalmát emlegetik, általában téves és illuzórikus hatalomról van szó. A Gondviselés rendelkezése folytán azonban vannak bizonyos szavak, melyek, ha jól használjuk őket, eleve önmagukban hordják a megvilágosodás és föl-emelkedés kegyelmét. E szavaknak számunkra fölfoghatatlan és abszolút tökéletesség a birtoka. A megvilágosodás és a

jó felé való vezérlés ereje magukat a szavakat lakja úgy, ahogy kiejtjük őket, távol minden magyarázkodástól. Helyes használatuk megkívánja, hogy semmiféle fejtegetést nem csatdjunk hozzájuk. Fölfoghatatlan, mit e szavak kifejeznek. Isten és igazság: ilyen szavak. Hasonlóképp: igazságosság, jóság, szeretet."²⁰

Valahogy csakugyan úgy kellene írni, mint a csecsemők: rácsodálkozni a világra, amelytől minden, az Ismert új értelmet nyer: "Minden művészet egyetlen valódi újdonsága és meglepetése, hogy tökéletesen evidens. Azzal az elemi és egyszeri erővel, ahogyan valamikor a gyerekkor hajnalán láttuk először és utoljára a világot. Ennek az újdonságnak azonban nincs, nem lehet semmiféle receptje. Minden művésznek újra és újra rá kell találnia, hibáznia arra az egyetlen, megmagyarázhatatlan mozdulatra, amelytől műve evidenssé válik a létezés elsődleges, elemi erejével. Nem véletlen, hogy minden művész fáradhatatlanul visszajár gyermekkorába, s kutatja álmait. Ez az a két természetes lelőhely, ahol a világ még úgy-ahogy megőrizte keletkezésének közvetlen melegét. Mivel minden igaz műnek megvan a maga közvetlenségi foka, s ettől függ, s szinte egyedül ettől: újdonsága, ereje, szépsége, érvényessége."²¹ Pilinszky gondolatával: "meg kellene tanulnunk vágyakozni az után, ami a mienk:"²² a szétszórtság nélküli figyelem várakozásával és alázatával, mert csak így lehetne megkeresni és megtartani azt, ami elveszett. "Semmiféle alkotás nem nyerheti el a jó ajándékát, amennyiben nem hajlandó újra és újra a nullpontról elindulni, a megemésztett bukás, pontosabban az alázat keservesen fájdalmas nullpontjáról."²³

Olyan színekkel kellene csendet festeni, amelyek mint Pilinszky versei, belülről izzanak, egy megjelölhetetlen,

lokalizálhatatlan fényforrástól: az ártatlan mindentudás napjától, a lélek erejétől.

II.

Pilinszky hatalmas kísérletéhez: költészetének egésszé formálásához már a versek címeinek választása: egységes-ségük is nagymértékben hozzájárul, hiszen ezeket is többnyire keresztény szimbólumok közül választják: az Introitus, Monstrancia, Apokrif, Omega, Gyónás, Kárhozat, Fohász /erre utal./ A szimbólumok vizsgálatát a "Halak a hálóban" című kötet verseinek vizsgálatával kezdjük, amelyek elsősorban hangvételükkel: személyességükkel térnek el lényegesen a későbbiektől.

Az őskereszténység egyik legrégebbi jelképe a hal. Jézus az első tanítványait, akik korábban halászok voltak, azért hívta el, hogy emberhalászok legyenek, ezért a megkeresztelt hiveket a halakhoz hasonlították. Jézus a kapernaumi zsinagóga számára olyan ezüstpénzzel fizette a templomadót, amelyet Péterrel egy hal szájából vétetett ki. "De hogy őket meg ne botránkoztassuk, menj a tengerre, vedd be a horgot, és vond ki az első halat, amely ráakad: és felnyitván a száját státert találsz benne: azt kivéven add oda nékik én érettem és te éretted;" ugyancsak Ő a sokaságot több alkalommal kenyérrel és hallal vendégelte meg. Krisztus feltámadása után a tanítványok olyan sült halat ettek a csodálatos halfogás után, amelyet Jézus előre készített a számukra: Mikor azért a partra szállának, látják, hogy parázs van ott, és azon felül hal és kenyér. - A görög ichthüs = hal szó a korai kereszténység körében Krisztust szimbolizálta, illetve ennek a mondatnak első betűiből ichthüs szó alakult ki: Jézusz Chrisztosz Theou Hüiosz Szótér - Jézus Krisztus, Isten Fia, Megváltó. Az egyházatyák tanítása szerint a kereszt-

séget is jelképezte a hal, mert az életeleme a víz, ezenkívül a hal különböző szentek attribútuma is lehet.

Pilinszky költészetében azonban a hal kizárólag, mint a büntetés eszköze szerepel:

Csillaghálóban hányódunk
partravont halak
szánk a semmiségbe tátog,
száraz ürt harap.

Roppant hálóban hányódunk
s éjfélkor talán
étek leszünk egy hatalmas
halász asztalán.

Pilinszky korai verse fellebbezés "a vereség Istenéhez", aki mindezt jóváhagyta:

Bűnhődünk, de bűnhődésünk
mégse büntetés,
nem válthat ki poklainkból
semmi szenvedés.

/Halak a hálóban/

Vagy9:

sikamló, sűrű pikkelyek
lepi be sűrűn szívemet,
A mélyén édes-jó iszony,
kitéphetetlen orv szigony,
mit észrevétlen vert belém
a víz, a víz s a lassú mély.

/Éjféli fürdés/

Különös a mozgás iránya ebben a versben. Egy megváltoztathatatlan állapot: "Legyőzve..." A vers ideje meghatározhatatlan, ezzel is fokozva evidenciajellegét. Szinte hallani, amint a sűrű csendben zuhanni kezd az éjszaka - az ég és föld közötti kapcsolat egy ősi összefüggést tár elénk:

"Csillagok
rebbennek csak, mint elhagyott
egék vizébe zárt halak,
tünődve úszó madarak."

/Éjféli fürdés/

- moszat sodor, vagy csillagok, "Talán egy ősi ünnepen
/hol ég is", viz is egy velem"...

És itt térnek ki a csillagok szimbólum magyarázatára:

"... fényleni fognak, mint a fénylő égbolt és akik sokakat
igazságra vezettek, mint a csillagok mindörökké." /Dán.12:3/

A Bibliában a csillagok a teremtés részei, a teljesség ékkövei, bár a végzet jeleként is említik őket. Pilinszkynél azonban "a foszló csillagok" is a hiány jelképeivé válnak:

"Tág szemmel már csak engemet figyel,
mint néma tó a néma csillagot"

/Pilinszky: Könyörgés/

Az értelmetlen szenvedés, vezeklés részei:

"Én tiltott csillagon születtem,
a partra üzve ballagok,
az égi semmi habja elkap,
játsszik velem és visszadob."

/Tilos csillagon/

-Jeges tüzet kavarnak
az üressé váló éjszaka sarába.

Mintha ezeknél a verseknél is ez a megállapítás lenne érvényes: "mozdulatlanságra kárhoztató örök - ismétlődő körforgás"²⁴ - a jelzők, a tárgyak a versen belüli mozgás egy fordított világ útjelzői... Az időtlen sírás az, ami ezekből a versekből hallatszik.

Könyörgés, kiáltás mindez egy elhagyott világban, ahol nincs megváltás. Személyes panasz, fohász egy nemlétező Istenhez, aki értelmetlen pusztítással, pusztulással átkozott el bennünket: "forró gyötrellemmel".

A következő kötet címe magában hordozza az ebben szereplő versek hangulatát: 'Harmadnapon! Feloldozatlanul, még igen és már nem.

A legnehezebb állapot: "a Passió utániség, a feltámadás előtti harmadnap."²⁵ Passiók ezek a versek, ahonnan így szól a költő: "Kirajzolódom végleg a világból." Mintha minden vers egy ilyen állapotban, a "Senkiföldjén" keletkezne, ahol minden versből elkerülhetetlenül egy-egy "Különítélet" lesz, egy "Kihült világ" éles metszetei. Körvonalakban elhintett panasz, ismét megélt Passió: "Vagy, mint a Passió-játékban, hol átélve megismétlik a már rég kész, lezárt történetet." ²⁶

"Mindenki táplálékaként,
ahogy már írva van,
adom, mint élő eledelt,
a világnak magam."

- írja a költő.

/Parafrázis/

Mint az áldozati bárány vesz részt a költő ezekben a versekben, aki újra meg újra a kereszthez jut el. /Az áldozati bárány a keresztre feszített Jézus előképe./ Az Új-

szövetségen az Isten előtti áldozat jeképévé vált Jézus Krisztus, akire Keresztelő János így mutatott rá: "Ime, az Isten Báránya, aki hordozza a világ bűnét!" /János 1:29/. A bárány jelenik meg János látomásaiban is. Isten trónusán egy bárány állt "mintha meg lenne ölte" /Jel. 5:6/. Azonban Jézus, a Jó Pásztor, a tanítványokat is juhokként, vagy bárányokként küldi ki a világba, mégpedig a farkasok közé: "Ime, én elbocsátlak titeket, mint juhokat a farkasok közzé...", sőt az Őt követőket, a keresztény egyház tagjait is "bárányoknak" nevezi, amikor azt mondja Péternek: legeltesd az én bárányaimat. /János 21:15/. Az utolsó ítéletkor az eljövendő "Emberfia", Jézus Krisztus - mint igazi biró - az üdvözülteket a bárányok, illetve juhok, az elkárhozottakat a kecskék közé sorolja: "És elébe gyűjtetnek mind a népek, és elválasztja őket egymástól, miként a pászor elválasztja a juhokat a kecskéktől /Máté 25:32/. - "És a juhokat jobbkeze felől, a kecskéket pedig balkeze felől állítja." /Máté 25:33/

Az Apokalipszis bárányának azonban ismét különböző a jelentése. Szent János látomásaiban így jelenik meg ismét a bárány: "És láték annak jobbkezeiben, aki a királyi székben ül egy könyvet, amelybe volt írva belől és hátul, és le volt pecsételve hét pecséttel. És láték egy erős angyalt, aki nagy szóval kiálta: Ki volna méltó arra, hogy felnyissa a könyvet, és felbontsa annak pecségeit? És senki, sem mennyen sem földön sem föld alatt nem tudta a könyvet felnyitni, sem ránézni. Én azért igen sirok vala, hogy senki nem találtaték méltónak a könyv felnyitására, és elolvasására, a ránézésre sem:

És egy a vének közül monda nékem: Ne sirj: Imé győzött a Juda nemzetségéből való oroslán, Dávid gyökere, hogy felnyissa a könyvet és felbontsa annak hét pecsétét. És láték a királyi szék és a négy lelkes állat között és a vének között egy Bárányt állani, mint egy megölöttet, hét szarva és

hét szeme vala, ami az Istennek hét lelke, amely elküldetett az egész földre. És eljőve és elvevé a könyvet a királyi székben ülőnek jobbkezéből. És mikor elvevé a könyvet, a négy lelkes állat és a huszonnégy vén leborula a Bárány előtt, mindenkinél hárfák és aranypoharak lévén, jó illetokkal tele, amik a szentek imádságai. És éneklének új éneket, mondván: Méltó vagy, hogy elvedd a könyvet és megnyisd annak pecséteit: mert megöletté, és megváltottál minket Istennek a Te véred által.

- Méltó a megöletett Bárány, hogy vegyen erőt és gazdagságot és bölcsességet és hatalmasságot és tisztességet és dicsőséget és áldást. A királyiszékben ülőnek és a Báránynak áldás és tisztesség és dicsőség és hatalom örökkön örökké."

Pilinszkynél:

"És ki nem fél közülünk? Ki ne félne,
midőn szemét az Isten is lehunyja,
és leborulnak minden angyalok,
és elsötétül minden kreatúra?

/Introitusz/

A bárány az, ki nem fél közülünk,
egyedül ő, a bárány, kit megöltek.
Végigkocog az üvegtengeren
és trónra száll. És megnyitja a könyvet."

A Bárány végigkocog az üvegtengeren, ezután a hangok: a mondat is elcsendesedik.

Harmadnap - remény.

"Ama kései, tékozló remény,
az utolsó, már nem a földet lakja,
mint viharokra emelt nyárderű
felköltözik a halálos magasba.

/Pilinszky: Ama kései/

- "Nincs félreértés, nincs alku: a magas - igenis - halálos. A remény - igen - tékozló. Van remény. Ilyen." 27
Harmadnap - feltámadás:

Harmadnapra legyőzte a halált.
Et resurrexi tertia die.

/Pilinszky: Harmadnapon/

Ugyanez a kötet tartalmazza Pilinszky költészetének legjellegzetesebb verseit is, azon verseket, melyeknek alapjául háborús élményei szolgáltak. A KZ-láger falára című kötet verseinek vizsgálata következik.

"... mindaz botrány, ami megtörténhetett, és mindaz szent, ami megtörténhetett." 28 - A második világháború élménye Pilinszky költészetének egyik alapmotivuma, a felelősség azért a szégyenért, amelyet a háború jelentett. Pilinszky küldetésének talán ez az egyik legnehezebb pontja.

"Az év elején Auschwitzban jártam. Az egyik fotó segítségével szemléletem bizonyos újra fogalmazásához. Meszelt karámra emlékeztető deszkák között egy fejkendő öregasszonyt hajtanak a kivégző barakk felé. Az öregasszony körül két-három kisgyerek lépeget a salakos út jóvátehetetlen közönyében. Álltam a kép előtt, s erőnek erejével meg akartam állítani a húsz évvel ezelőtti boldogtalanságot - ahogy látszatra a fényképfelvétel megállította. De én a valóságot akartam megállítani. S akkor megértettem, hogy semminek sincs értelme, ha nem tudjuk jóvátenni azt, ami már megtörtént." 29

Egyszerre érzi botránynak és szentnek a költő mindazt, ami megtörtént, itt kellett legmélyebbre leereszkednie azért, amit meg akart menteni: Alászállás ez a legmélyebb pontra. Pilinszkyt közvetlenül érintette a háború: 1944. novemberében hívták be katonának, decemberben alakulatával nyugatra indították. Háborús tapasztalatait kötelességének érezte - és egyben lehetőségnek - felhasználni költészetében.

"A kopárság szépsége az egyetlen, amiben reménykedem,"³⁰ vagy: "Élet és halál közt közvetítő a művészet, akkor szól leghatásosabban az élet érdekében, amikor a halállal tárgyal."³¹ A Harbach 1944, Frankfurt, egy KZ láger falára, Francia fogoly, Ravensbrücki passió című versei a háborús élmények tapasztalatainak csomópontjai, ezekből az élményekből származnak: jelképes megváltásukért íródtak. - A tragédia természete: "ha szembenézünk vele, ez a sötét Nap világít, ha hátat fordítunk neki, elpusztít bennünket."³² Pilinszky így állítja párhuzamba Jézus szenvedését érettünk és mindazt, amit Auschwitz jelentett: "A keresztrefeszítéssel a kereszténység örténete nem zárult le, hanem megkezdődött./... /Auschwitz után igenis lehet verset írni, és kell is. Auschwitz példája fekete Napként maga köré vonja, megvilágítja, elrendezi a történeteket."³³ A költő versei erre az elrendezésre példák:

"Ujra és újra őket látom,
a hold süt és egy rúd mered,
s a rúd elé emberek fogva
húznak egy roppant szekeret.

...

fogadásukra készen,
akár egy megnyíló karám,
kapuit vadul széttaszítva
sarkig kitárult a halál."

/Harbach 1944/

Simone Weil gondolatát idézve: "Amennyire riasztó a szerencsétlenség látványa, oly egyedülállóan szép annak művészi kifejezése."³⁴ "... a szívüket a moslék elkeverte/ és össze-mosta eszméletüket."

"Az arcunk és a kezünk is sötét lett/ és velünk együtt a paradicsom." Pilinszkyt a háború súlyos igazságra ébresztette rá, arra, hogy: "a művészet legfőbb tárgya a tragikum, a jóvátehetetlen, "amikor számunkra eleddig ismeretlen ellentmondásokat éltünk meg. Sose hitt kiszolgáltatottságot és maradéktalan védettséget. Látszat és valóság helyet cserélt." ³⁵ - Mert: "Egészet csinálni nálam annyit tesz, mint belépni az univerzumba." ³⁶ És éppen a "háború tárgyai"-nak van ebben nagy szerepük: "mint a passiójáték tárgyai, . civilizációnk szinte minden eszköze megmerült ebben a krízisben, ebben az infernóban, ebben a "passiójátékban." ³⁷ Ezért szorulnak megváltásra. "Énszerintem egy mindenfajta ilyen botránnyal való szembesülés az egyetlen remény....," ³⁸ mert: /a háborúban/ létünk tulajdonképpen alaphelyzete lett hirtelen nagyon nyilvánvalóvá... Majdnem elviselhetetlenül nyilvánvalóvá... Sőt: hát elviselhetetlenül nyilvánvalóvá ³⁹ a bűn a világ megismerhetőségének mintha mélyebb lehetőségét kínálná. Hát valóban ez lenne az a föld, amelyet Isten elhagyott? Nem. Pilinszky kérdései és a bennük foglalt válasz egy egészen más "végkifejlet"-hez vezetnek: "Pilinszky módszere egyfajta reductio ad absurdum, negatív bizonyítási mód lehetetlen végkövetkeztetés levonásával. A bizonyítás ereje azonban nem az értelmi okfejtés evidenciája." ⁴⁰ - A világ van, rossz és irreális, Isten nincs, jó és reális/" ⁴¹ vagyis a szeretet reális: csak a szeretet reális/. Ha Isten nincs, jó és reális, akkor távollétünk kapcsolódás? Isten van, de nem létezik. Hogy nincs, bizonyítja legjobban, hogy van? - A versek, ismét, kiáltások. Kiáltások mélységes hiányából és szenvedésből. A versek csendje: a kiáltás utáni irtóztató csend a kereszten. A költő egyre nagyobb, nehezebb, zártabb súlyokat vesz magára, amelyek némaságból némaságba vezérlik a verseket, hogy a versekben szereplő "kopogóan üres hangok" is megindulhassanak a "szívszorogatóan teljes" mindenség szívébe.

Szóljunk Pilinszky időélményéről.

Egyetlen óriás ütésként csörömpölő csönd a töretlen idő. Pilinszky kérdése az idővel kapcsolatban: a végetérni soha nem tudó történésben a mozdulatlan helye és annak pontos, metsző élességgel meghatározásért kiáltó helye, ideje a mozgások között. Időérzékelés a semmi felett. Csak a nap van. Mi mozdul és mi marad mozdulatlan és mihez képest határozzuk meg az időt, ha látszatok közé szorult? - A szálkák, a kampó csendje még mindig biztonságot hirdet a mozgások összezavart pontatlan, szabálytalanul elejtett helye között.

Bonyolult kérdéshez érkeztünk, amelynek kérdése a megtörtént és a meg-nem-történt egymáshoz való elhelyezkedése. Az idő keresése ez, merre van annak pontos, megjelölhető helye. Mikor van a cselekvés mögött a mérhető idő és miért? Szinkronban történik-e, ami történik, és ha igen, akkor mivel szinkronban? Pilinszkynél talán az egyetlen "cselekvés", amelyre ezzel kapcsolatban biztos választ találunk, amelynek a költő megtalálta szerepét a történés alatt: az alkotás folyamata, a teremtő képzelet passzív teremtése, az írás: "Talán médiuma voltam egy rezdülésnek, amely önmagával szinkronban megtörténhetett"⁴² - vagyis a gondolat egyszerűen megtalálta helyét, hazatalált: a költőn keresztül eljutott a valósághoz, amelynek részese akart lenni. A passzív teremtésben úgy van jelen az idő, hogy amikor a tartalom formára talál a valóságban, a tény "beesési szöge" megegyezik a valóságével, amikor realizálódik, akkor az egybeeső egyenesek kétszeres erővel lökik el a legyőzött időt az időtlenbe. Innen az alkotás időn kívülisége: a megszűnő idő végtelenné tárgulása, ahol "Egybehuppan /tér és idő"⁴³ De arra, hogy "mi történik/ minden tettünk boldogtalan/ és irtóztató ideje alatt",⁴⁴ nincs válasz. És mégis; valami rettenthetetlen bizonyosság mondatja a költővel: "szemközt a leáldozó nappal/ mindaz, mi elmúlt, halhatatlan."⁴⁵

III.

Vizsgálatunk következő pontja a keresztt, mint a legalapvetőbb szimbólum Pilinszky költészetében. Itt már nem kötetek szerint haladunk: Pilinszky személytelenné váló költészetének egészét fogjuk vizsgálni: a jelképek helycseréjét - a személytelenbe mosódó szigorú szimbólumokat egy nagyobb egész részeként fogjuk értelmezni, amelyben a keresztt lesz segítségünkre, végül a költő Apokrif című versének részletesebb elemzésével megpróbáljuk költészetének lényegét megközelíteni. - A keresztnak, mint a megfeszítéssel legszorosabb kapcsolatban lévő jelképnek a jelentését összefoglaljuk, hogy ezt azután Pilinszky Istentől alkotott gondolatai követhessék, hiszen ez elengedhetetlen része egy vallásos költészet magyarázatának.

"Mikor pedig hat óra lón, sötétség támadt az egész földön kilenc óráig" /Márk 33./

Pilinszky költészetében a legmélyebb jelentést hordozó jelképnek a kereszttet tartom, mert a keresztt költészetének egészére vonatkozik, hiszen Pilinszky küldetése az idézetben szereplő csendett idézi, amelyre a költő Passió című versében is utal: "de ami történt, valahogy mégse tud végetérni."⁴⁶ Ezt a véget nem érő sötétséget hivatott a költő elrendezni: kisimítani az "agónia árkait."⁴⁷

Versei - az üdvösség szűk útját járva - ehhez eszközök.

A versek keletkezési helye a fájdalom és a szépség metszéspontja: "... az artikulálhatatlan fájdalomnak és a szépség /szintűgy kifejezhetetlen/ eksztatikus élményének metszéspontján keletkezik a vers. Itt - mindkettő - egyszerre - artikulálhatóvá válik, méghozzá úgy, hogy belehallik mindkettő a némaságba,

"mindenfelől a némaságnak
extatikus torlaszai"

/Pilinszky: Mire megjössz/

Itt, ezen a ponton, a kettő: egy."⁴⁸

Pilinszky, írásaiban Jézusról és a bűnről, mintha jelképesen saját verseire, költészetére utalna: "a bűnös a bűnt teljes realitásban csak annak elkövetése után éli meg -"⁴⁹ Jézusról: Jézus, mint a bűnös, a Bűnt teljes realitásban magára vette, Jézus a mi bűneinket vitte fel a fára, hogy azok odaszögezve ne vihessenek bennünket a kárhozatba; Lukács evangéliumában: "Jézus verejtéke olyan volt, mint a földre hulló nagy vércseppek." A kiengesztelés pedig: Krisztus vére megszentelt, tisztává tesz, békével ajándékoz meg...

(Pilinszkynél:) "Szög és olaj lehetne címerem,
mit írhatnék azonban szövegül?

Talán azt, hogy mindent megérték,
felhők futását és disznók fejét
rálapulva a préskemény palánkra."

(/Pilinszky: Címerem/

Szög és olaj. "A gyémánt középpontja minden versben ugyanaz: apokalipszis utáni csönd, ahol a szög megáll a kézben és a sebnek nincs szava."⁵⁰

Megnevezése a bűnnek, a hiánynak, az ^{egyéniség}egonitának, /megélni azt teljes realitásban/, versbe foglalni a szegénységet, a kopárságot, átélni mindent újra meg újra, mint ahogy Krisztus tette a kereszten - versei ezért olyan "súlyosak". Ez a szegénység - nyelvi szegénység, esetlegesség: lemondás. Lemondás a teljesség kedvéért, hogy Egész egy magasabb szinten jöhessen létre, hogy az egység először egyetlen emberben épüljön újjá: A művészetben a művész abból az emberből, abból a meghasonlott lényből, aki szenved, akit szégyell, aki felemás, megpróbál újra egészet csinálni, megpróbálja összerakni, hogy tökéletes legyen. Én így

irok. Hogy valahol, valami más szinten, nem az életem szintjén, magasabb szinten egészet csináljak magamból is, az emberből is, a világból is."⁵¹ - Meg kell nevezni a bűnt, csak így lehet azt keresztre feszíteni, odaszegezni, vagy a költészetben: elvezérelni a realitásig, hogy a versekből kiömlő fájdalom, mint kiáltás utáni könnycsepp, csendet idézzon /a versek szépsége hangok rendje, amely a csendet utánozza/ mint a kiáltás:" Uram, Uram, miért hagytál el engem?", amelyet egy olyan csend követ, amelyben: "Atyám, a Te kezeidbe teszem le az én lolkem", és amelyben az iszonyat szimbólumai megváltódnak: a lemondással lesznek többek önmaguknál, a kereszt két ágának metszéspontján, minden ellentmondás fölülmúlásán, ahol "a többi kegyelem." Ahol a többi kegyelem, ott Isten csendje szeretet. "Az ember, aki szeretetre orientálódik, az univerzum centrumába van szögezve. Ez a centrum nem közép, nem tér és nem idő, hanem Isten. Ezzel jut el a lélek Isten aktuális jelenébe.

A metszőpont a teremtető és teremtmény között, a kereszt két ágának metszőpontja."⁵² A metszőpont - ugyanakkor - az a mélypont, ahová Jézus leereszkedett: "Ő tudta, hogy a küszöböt nem lehet elkerülni, amikor az értelem és minden ki-alszik, és nincs segítség,"⁵³ amikor Jézus agóniájában az Atya lehúnyja szemét, és a Szentlélek oldalt fordul. Jézus egy örökkévalóságra maradt egyedül abban a percben, azon a földön, amit Isten elhagyott. Hiszen ártatlan volt. De csak az ilyen fokú alázat képes csodákra: "ártatlannak lenni annyit tesz, mint magunkra venni a világ minden terhét és eldobni minden ellensúlyt."⁵⁴ És csak azért érthette meg azt, amit megértett, mert áldozata és hite teljes volt: ⁵⁵ "A világ van, rossz és irreális, Isten nincs, jó és reális:" Alázatával érkezett el Jézus a valósághoz /Istenhez/ - Pilinszky gondolatával: "számomra Isten a tények mögötti valóság. Tökéletesen tartózkodó, tökéletesen csendes, tulajdonképpen semmi fegyvere nincs, csak jó és van."⁵⁶ Amit Jézusnak Isten jelentett, az Pilinszky számára megegyezik

a valósággal: "Istenért való küzdelmünk egyik legfontosabb faktora, hogy valóságghiányban szenvedünk, "⁵⁷ elérkezés Istenhez: a tény teljesen telitődik valóságtartalommal. Vagy: "Isten a legnagyobb intelligencia. Olyan valóságos szellemi lény, akinek élménye olyan, mint mikor az ember hosszú-hosszú vándorút végén megérkezik a tengerpartra, ahová kezdettől fogva vágyott megérkezni:"⁵⁸ "Haza akartam, hazajutni végül, /ahogy megjött Ő is a Bibliában".⁵⁹ Ez Pilinszky-nél megegyezik azzal, hogy a tényeket eljuttassuk a realitáshoz: a Szeretethez, ahol Isten egysége és elhagyatottsága egy: "Isten egysége, hol megszűnik minden többes szám, és Isten elhagyatottsága, miben Jézus vélte magát a keresztfán, anélkül, hogy megszünt volna tökéletesen szeretni Atyját: mindkettő ugyanannak az isteni erénynek a megnyilatkozása, két formája ugyanannak a Szeretethez, ki maga az Isten."⁶⁰ E szeretet lényege, /bár a hit titkai fölötté állnak annak a szintnek, ahol a dolgok még állíthatóak és tagadhatóak/; "Isten tiszta szeretetből alkotta a világot. A teremtés nem Isten hatalmának, hanem az isteni szeretet lemondásának a műve. Mivel pedig a világ a lemondás műve, erre az isteni szeretetre mi is csak lemondással felelhetünk. Innét minden valódi alkotás és minden valódi cselekedet és vállalás mélyén s szeretet alkalma és aszkézis szabadtér jelenléte."⁶¹ Isten lemondott arról, hogy minden legyen, midőn a keresztre feszítették: emberré lett. Nekünk ugyanolyan mértékben kell lemondanunk arról, hogy valakik legyünk, hiszen "Isten türelmesen vár, hogy végre beleegyezen abba, hogy szeretem",⁶² Isten el tudja viselni a szeretetet. Isten úgy vár, mint egy koldus, mozdulatlanul és hallgatóan állva mindannyiunk előtt, hátha ad majd neki egy darabka kenyeret.

Az idő ez a várakozás. Az idő annak az Istennek a várakozása, aki szeretetünket koldulja, vagyis Isten legnagyobb lemondása az idő, amelyben nincs jelen. Simone Weil gyönyörű szavaival: - /mindaddig, amíg nem jutunk el ehhez a realitáshoz, Istenhez/ - "Letrokként tér és idő keresztfjére vagyunk mi verve, emberek."⁶³

IV.

Az Apokrif

"Ugy szeretnék írni, mintha tulajdonképpen hallgatnék."⁶⁴
- Pilinszky eme gondolata látszólagos ellentmondás, azonban éppen az Apokrif megértéséhez nélkülözhetetlen. Az előbbi idézet magában foglalja Pilinszky költészetének alapmotívumát: a mindennek feletti csendet, amely ugyanakkor az egyetlen kapu a költő számára, amelyen keresztül küldetése célhoz érhet. Az Apokrif egész - ahogy Cs.Szabó László írta - gyűjtőcsendje - éppen ezért elengedhetetlen részletesebb elemzése a versnek, ha Pilinszky lirájának mozgatóerőit, mélyét, kiindulópontját, a forma - tartalom sajátos összefüggését szeretnénk megfigyelni, természetesen a benne foglalt jelképek felhasználásával. A vers Pilinszky költészetének az a pontja, ahol a költő talán egy olyan "új mezítelenségi fokra" lépett, amelyet csak egy-két későbbi verse közelít meg. /Ezért érzem indokoltnak elemzését./ Az eszköztelenség, az igénytelenség, a nyelvi szegénység, a zártság, a szerencsétlenség megjelenítése az Egész létrehozására való rendíthetetlen törekvés, a személytelenség, az alázat és a tartalom alárendeltsége a forma igazságának itt megújult erővel jelentkezik, a magyar költészetben egy egészen sajátos, egyedülálló összhangot létrehozva, amelytől a vers kiemelkedő hangsúlyt kap. Az Apokrif megértése alapvető jelentőségű Pilinszky küldetésének megértéséhez, mert benne foglaltatik, mint egy csodálatos, tömör, megtörhetetlen üveg-golyóban mindaz, ami Pilinszky költészetét a magyar irodalomban egyedülállóvá teszi: ha körüljárjuk és óvatosan "kezünkbe vesszük", kincseket rejtő titokként fog minden oldaláról ránk mosolyogni.

Szeretném megvilágítani a vers rendkívüliségét. Pilinszky írta a vers keletkezéséről: "nem szabad sohasem eleresztenem, mert kirepül az ürességbe. Megsemmisül az intenzitása."⁶⁵ Intenzitását megőrizve, most ismét megforgatjuk.

Pilinszky mozdulatlan elkötelezettségről /engagement immobile/ beszél a színházzal kapcsolatban, amely lehet egy olyan kép, amelyben újra értelmet nyer; létrejöhet a jelenlét. Ez a megállapítás verseire is igaz, hasonlóan az ikonokhoz, amelyekről Pilinszky így ír: "... mozdulatlanok maradtak, csak a feszült intenzitás hullámszórt merevségük mögött".⁶⁶ Az Apokrif kiemelkedő példája mindkét megállapításnak. A költő, mint diszkoszvető, addig próbálgatja, majd fokozza a sebességet, amellyel súlyát elhajíthatja, míg meg nem bizonyosodik: minden oldalról megforgatja súlyát, "igen, ez az a távolság, amelyre már el merem engedni az egyetlen tárgyat, amelyben reménykedhetek, mert a távolság, szinte már végtelen." A vers, mint az előzőekben említettük, egész. Magában foglalja mindazt, amit Pilinszky verseiben részletesebben, egyenként is majd megnevez. Címe ősi vallási iratot jelöl, amelyet a tételes vallások nem ismernek el. És mégis fennmaradt, és mégis egész; a lemondás miatt egész, a lemondással a teljesség kedvéért. - De ha már mindenről lemondunk, mindig marad valami, amely egy vers keletkezéséhez nélkülözhetetlen, bár ellentétben áll a költői élménnyel, /mégis, közölhetetetlen lenne az érzelem nélküle,/ ez: a szó. Ezért írta Pilinszky: "A csöndet úgy értem, mint igénytelenséget. A dolgok megközelítésében lenne szükség erre az igénytelenségre", a valódi beszéd a művészetben mindig a gazdag szegénység beszéde."⁶⁷

A vers hármas tagolása Jézus három napig tartó kinjára emlékeztet, ám Jézus szenvedésével ellentétben, a versben, tartalmát nézve, nincsen szó feltámadásról, semmiféle feloldozásról az elviselhetetlennek tűnő kínok alól. Súlyok zuhataga, az eszköztelenség csúcsa, teljes költői alázat, amelyben ez a vers létrejöhetett, a formai zártság végtelenre fokozódik, a tárgyak riasztó hangok és látványok közt Passi-

ót járnak, a kereszt útját - "mert elhagyatnak akkor mindenek."

Diluvium & Apokalipsz
Apokaliptikus, hatalmas látomás, a Biblia stilusának, a Jelenések könyvének emelkedettsége cseng ebből a mondatból, amely egyértelműen meghatározza a vers alaphangulatát - "Midőn szemét az Isten is lehúnyja". Egyedül maradtunk.Égő magányban és izzó kiszolgáltatottságban. Sötét lett egy pillanatra, három órára, talán. "Mikor pedig hat óra lőn, sötétség támadt az egész földön kilenc óráig"- Ebben a soha nem látott fájdalomban és félelemben megismétlődik a Passió. Nem csak a tárgyaké. A kreatúra zokogása, sirás, tűzvész, apokalipszis /Dürer rajzai/, zuhanás, esetlenség, zavar, káosz, rendetlenség, jéghideg terek távolodása, kegyetlen személytelenség lesz az úr. A bántóan tűző nap alatt. - "Külön kerül az egeké" - mint a teremtéskor, csak hogy itt egy fordított, visszafordított teremtés játszódik le, a tágulást a szétesés, mint örök, keresetlen állapot - a "világvégi esett földeké" váltja fel. Durva és idegen a napsugár - "tébolyult pupilla." Valahol valami megmásíthatatlanul és végérvényesen megváltozott.

A vers egyetlen kérdés-kiáltás, kérdései egy olyan világ kérdései, ahol nincs Isten és nincs megváltás. Infravörösen dobog a háttér. Fülledt intenzitás és teljes elhagyatottság. Lázasan környezetben valaki elindul valahová, bár tudja, hogy soha nem érkezhetsz meg, hiszen útja nem más, mint megágyos küzdelem a mozgással, amelyet csak az ősi rend fogadhat vissza, de amely már nem lehet része semminek. Idegen. Számkivetett.

Összedobált tárgyak elfelejtett tengere. Névtelenség, izzó lángok, fagyos tömörség, fájdalmat taposó sötét. Sűrű jelképei az elhagyatottságnak. Szétesett darabok, kő-mozdulatlan-

ság, beszűkülő térben "iszonyú terhek". Mozdulatlanság. Megváltoztathatatlanság.

Hatalmas, bibliai útkeresés egy istentelen világban. Ut "szemközt a pusztulással". Csupa elhagyatottság, megváltoztathatatlanság sorakozik fel a versben: a magány körvonalai, amely a szenvedést csak fokozza. Három versszakon keresztül hagyományos kereten belüli egyszerű, nehéz, tömör, letisztultság.

És akkor halkan, rettentő alázatban, "harmadnapon," a harmadik versszak végén valami megmozdul. A versen belüli terrek mozgása után mintha egy könnycsepp esne - középre. Ez a disztelenség, szükséavú egyszerűség, nyelvi szegénység egyszerre csak megváltódik. És itt van rendkívüli szerepe a forma igazságának, hiszen a bekövetkező változást nem a tartalom jelzi. Miért lehet ebből a szétesett, szétguruló, széttartó, rideg kietlenségből mégis egész? A forma igazságának segítségével. (Amint a versbeli környezet változik, mint maga a vers, a diszkosz, megfordul egy egész horizont rajzolódik ki, egy hiteles kép a "hangtalan pusztulásról". A szétdarabolt részek a vers végéig különálló darabokként vannak jelen, ezzel is azt bizonyítva, hogy ebben az üres világban nincs egész. És mégis: egy egészen sajátos ritmus a vers egészén végigvonul. Egy olyan fokú intenzitás tartja össze az egészet, amely a különböző képeket sodorja, sodorja, a végső megállapítás felé, ezzel adva rendkívüli erőt a versnek.) A szavak ereje, megszenvedettségük az a mágia, amely zenét rendel a versnek, és valamiféle furcsa összetartozást a szavaknak. Képsorok, látszólag "odavetett" mondatokban megfogalmazva, jelképek helycseréje, örökös sötétet taposó fájdalom. Lázas kiáltások a semmibe. Rácsok. Börtön. Fém. Ketrec. Bezártság. Befelé sodródás. Nincs menekülés, amíg nem lesz mindenből "egy jó tenyérnyi törmelék". Csakhogy a vers: a kiáltás ereje éppen ezáltal fokozódik, így lesz egyre hangosabb, dübörög, kopog, jajgat

némaságban, a csendben és ez mind sokkal félelmetesebb, és sokkal követelőbb, mintha szavakkal megfogalmazott kiáltás lenne - és ez a kiáltás nem más, mint Jézus kiáltása: "Uram, Uram, miért hagytál el engem?" - Ez az a kérdés, kiáltás, amelyet csak ilyen végső kiszolgáltatottságban hallani, a legvégső reményben, amikor már "a rátapadt sár is üres árokként csorog". A vers némaságában hangos: A dadogás megváltódik. Ez a kiáltás mindennél hangosabb. Agónia. A csendje: beszédes, könyörgő csend, "a kiáltás utáni csend ott a kereszten," a megfeszítettség krisztusi pózában, teljes kiszolgáltatottságban és földöntúli alázatban.

A dolgozat témája egy olyan vizsgálat volt, amelynek során a következő összefüggést próbáltuk kifejtetni és így bebizonyítani: a verseken belüli zártság és az ezeken belül felhasznált szimbólumok a forma igazságának alávetettjei, amelyek Pilinszky költészetének keresztény jellegét támasztják alá. Költészetének keresztény jellege azonban nem a verseken belül található, hanem a költő "alapállásában": [a költő katolicizmusának én elsősorban a költészetének egészen végigvonuló sajátosságos megváltás-jelleget tartom, a költő evangéliumi esztétikája szerint azonban egy még nagyobb rendszerhez jutunk el: a szeretethez, amelyet Pilinszky a művészet elkövetkező uralkodó témájának tart:] "A katolikus irodalom nagy programja - szerintem a szeretet lesz, a szeretet pörgramja, anélkül, hogy sokkal közelebbit tudnék erről a témáról, vagy "jóslatról" mondani.⁶⁸ - Számos előjele van annak, hogy rövidesen a szeretet lesz a művészet és az irodalom legfőbb tárgya és problémája, olyan értelmi és érzelmi gazdagsággal, amilyen centrális hangsúllyal egyedül és utoljára az Evangélium foglalkozott vele. - A jövőben a szeretetről kell tudnunk vallani - minél mélyebben és minél forróbban. A jövő katolikus irodalmának, szerintem, evangéliumi

irodalomnak kell lennie."⁶⁹

- "Mert van itt valamiféle szomjúság, amit még senki meg nem itatott. Nyomorúság, aminek törzse mind irtóztatóbban zihál. Övé lesz minden hatalom és dicsőség."⁷⁰

Pilinszky versei lépések a dicsőséghez - a valósághoz, ami Isten: Pilinszky az evangéliumi irodalomnak, a szeretet irodalmának előhírnöke, amelyhez költészetének súlyos és zárt egészéből alázatával nyitott utat az eljövendőknek.

"Akkor azt mondjuk: szeretlek. Azt mondjuk: nagyon szeretlek. S a hirtelen támadt tülekedésben sirásunk még egyszer fölszabadítja a tengert, mielőtt asztalhoz ülnénk."

/Mielőtt/

Forrásjegyzék

1. Beszélgetések Pilinszky Jánossal, Képzelt interjú
2. Hamvas Béla: Szellem és egzisztencia
Egy költő apológiája 120.
3. Hamvas Béla: Szellem és egzisztencia
Egy költő apológiája 126.
4. Kabdebó Lóránt: "A harmadik napon átélt Passió"
5. Nietzsche gondolata -i.m.: Hamvas Béla: Titkos
jegyzőkönyv
6. Radnóti Sándor: A szenvedő misztikus 74.
7. Pilinszky: A mélypont ünnepélye
8. Pilinszky: A mélypont ünnepélye 421.
9. Simone Weil gondolata
10. Beszélgetések Pilinszky Jánossal
Pilinszky: A mélypont ünnepélye,
A személyes és a személytelen
11. Beszélgetések Pilinszky Jánossal
Pilinszky: A mélypont ünnepélye,
Csönd és szemlélődés
12. Beszélgetések Pilinszky Jánossal
Pilinszky: A mélypont ünnepélye,
A költői jelenlét
13. A mélypont ünnepélye 308.
14. Beszélgetések Pilinszky Jánossal
Pilinszky: A mélypont ünnepélye,
Sheryl Suttonnal 18.
15. A mélypont ünnepélye
16. Simone Weil: Ami személyes és ami szent 73.
17. A mélypont ünnepélye 456.
18. Simone Weil: Ami személyes és ami szent 73.
19. Simone Weil: Ami személyes és ami szent 121.old.
20. Simone Weil: Ami személyes és ami szent 101.old.

21. A mélypont ünnepélye: 458.
22. Simone Weil gondolata
23. A mélypont ünnepélye
24. Tamás Gáspár Miklós: Egyenes labirintus
25. Kabdebó Lóránt: "A harmadik napon átélt Passió"
26. Kabdebó Lóránt: "A harmadik napon átélt Passió"
27. Tamás Gáspár Miklós Egyenes labirintus
28. Beszélgetések Pilinszky Jánossal, A labirintus já-
ratai
29. Pilinszky János: A mélypont ünnepélye 290.
30. Beszélgetések Pilinszky Jánossal, Az ártatlanok
szenvedése
31. Beszélgetések Pilinszky Jánossal, Az ártatlanok
szenvedése
32. Beszélgetések Pilinszky Jánossal, Aljosa
33. Beszélgetések Pilinszky Jánossal, Tragikum és derű
34. Beszélgetések Pilinszky Jánossal, Az ártatlanok
szenvedése
35. Beszélgetések Pilinszky Jánossal,
36. Beszélgetések Pilinszky Jánossal, A kereszt szálkái
37. Beszélgetések Pilinszky Jánossal, A labirintus Járatai
38. U. az mint a 37.-es tétel
39. U. az mint az előző tétel
40. Kuklay Antal A kráter peremén
41. Beszélgetések Pilinszky Jánossal, Kedves lemezeim
42. Beszélgetések Pilinszky Jánossal,
43. Pilinszky
44. Pilinszky Kőfal és ünnepély
45. Pilinszky keringő
46. Pilinszky Passió
47. Pilinszky Fokról fokra
48. Tamás Gáspár Miklós: Egyenes labirintus
49. Pilinszky Szög és olaj 230.
50. Ted Hughes írása /Kuklay A kráter peremén/

51. Beszélgetések Pilinszky Jánossal, A kereszt szálkái
52. Simone Weil Ami személyes és ami szent
53. Beszélgetések Pilinszky Jánossal "Eljuthatunk a derűig
54. Beszélgetések Pilinszky Jánossal Az ártatlanok szenvedése
55. Beszélgetések Pilinszky Jánossal Kedves lemezeim
56. Beszélgetések Pilinszky Jánossal Kettesben
57. Beszélgetések Pilinszky Jánossal "Haza akartam, hazajutni végül"
58. Beszélgetések Pilinszky Jánossal A kereszt szálkái
59. Pilinszky Apokrif
60. Simone Weil Ami személyes és ami szent 58. old.
61. Pilinszky Szög és olaj 175. old.
62. Pilinszky A mélypont ünnepélye 73. old.
63. Simone Weil gondolata /Beszélgetések Pilinszky Jánossal az ártatlanok szenvedése 64.old./
64. Beszélgetések Pilinszky Jánossal Aljosa
65. Tamás Gáspár Miklós Egyenes labirintus
66. Beszélgetések Pilinszky Jánossal Csönd és szemlélődés
67. Pilinszky A mélypont ünnepélye 133.old.
68. Pilinszky Szög és olaj 46. old.
69. A mélypont ünnepélye
70. Pilinszky Meditáció

Felhasznált irodalom

- Pilinszky János összegyűjtött versei
Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1987.
- Beszélgetések Pilinszky Jánossal
Magvető Könyvkiadó Bp. 1983.
- Tüskés Tibor: Pilinszky János
- Pilinszky János: Beszélgetések Sheryl Suttonnal
Szépirodalmi Könyvkiadó 1977.
- Pilinszky János: Szög és olaj
Vigilia Bp. 1982.
- Pilinszky János: A mélypont ünnepélye I-II.
Szépirodalmi Kiadó Bp. 1984.
- Radnóti Sándor: A szenvedő misztikus
Akadémia Kiadó 1981.
- Kuklay Antal: A kráter peremén
- Simone Weil: Ami személyes és ami szent
Vigilia Bp. 1983.
- Kabdebó Lóránt: "A harmadik napon átélt Passió"
/Pilinszky János költészetéről/
Kortárs, 1971. 7. sz. 1114-1124.
- Tamás Gáspár Miklós: Egyenes labirintus
A teória esélyei. Bukarest, Kritérion 1975.
- Részletek a Bibliából /Újtestamentum/
- Takács Béla: Bibliai jelképek a magyar reformátos
egyházművészetben
Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya
Bp. 1986.

- A keresztény művészet lexikona
Corvina 1986.
- Pilinszky János: Nagyarosi ikonok
Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1970.
- Pilinszky János: Rekviem
Magvető Kiadó, Bp. 1964.
- Pilinszky János: Végkifejlet
Szépirodalmi Kiadó, 1974.
- Borbély Szilárd: /A bal lator keresztje/
/Adalék egy Pilinszky értelmezéshez/
Jelenkor 1990. szeptember
- Beney Zsuzsa: Csillaghálóban
/Ikertanulmányok, 1973. Szépirodalmi
Könyvkiadó/
- Hamvas Béla: Szellem és egzisztencia
Pannónia Könyvkiadó 1988.